

KISEBBSÉGI ÍRÁS- ÉS OLVASÁSMÓD (Kárpátalja magyar irodalmáról)

A nemzettudat mint tudatforma, szociológiai kategória jól körvonalázható. Kollektív tudásként a közösség önmeghatározó eleme. Kulturális és identifikáló, elvonatkoztatott és személyes egyszerre. Azonban mint szociálpolitikai tényező, könnyen problematikussá is válhat. Gondot okozhat a társadalomnak és az egyénnek is – ütközések következtében, konfliktusforrásként. Így az együvé tartozás tudata okozhatja – áttételesen – akár az egyén elszeparálódását.

Mindez világosan lejátszódott Kárpátalján az utóbbi század folyamán. Így vált kiemelten fontos kérdéssé magyarságtudatunk megőrzése, ezért játszik szerepet a politika a kisebbség mindennapjaiban – irodalmában is. És most előlről: az irodalom kulturális és identifikáló, elvonatkoztatott és személyes egyszerre. Azonban szintén problematikussá válhat (akár politikai tényezővé). Sajátos fejlődési folyamatában pedig – csakúgy, mint az egyén – elszeparálhatja magát.

A kárpátaljai irodalom kialakulása tehát egy konfliktusnak (történelmi-szituáció) „köszönhető” (az írók ezt még soha nem köszönték meg...). Sajátosságai így főként a situációk dekonstruálásából erednek. Olyan diskurzusok létrejöttét eredményezték, melyek a szociális és politikai beágyazódáson túl is elkülönböztek/különböznek a magyarországitól. Az „otthon” és „haza” fogalmak tényleges különválása miatt olyan írott valóságok teremtődtek, főként a prózában, melyek a nyomorultság, a hitvesztés, az elhagyatottság és száműzöttség érzelmeinek magyarázatával, szociális érzelmű sorsvállalással forrtak össze.

Kafka szerint minden kisebbségi irodalom valamiféle politika. A politika mint olyan – a vezető elit kommunikációja, saját legitimitását igazoló történetek írása. Az így létrehozott szövegek nagyrészt valamilyen általános történelmi jelenlétre utalnak a kollektívan ismert diskurzus logikus nyelvén. A kárpátaljai politikai diskurzus kisebbségpolitikai meghatározását elvileg Kovács Vilmostól eredeztetjük. Életművének hatása, a *Holnap is élünk*, valamint a lírájában megjelenő képek mondják el elsőként azokat az önmeghatározáshoz szükséges szövegeket, melyek az adott elit „nagytörténetét” összekapcsolják a hétköznapi „kistörténeteivel”. Ha elfogadjuk ezt a feltevést, megállapíthatjuk azokat az utakat, melyek ennek az irodalomnak a kialakulásakor meghatározó erejűek voltak. Mindenképpen antropológusi attitűddel kell vizsgálgódnia, ám a rendszer-

változás sokkhatása olyan törésvonalak mentén határozza meg a művek keletkezését, melyek számos írónál drasztikus váltást idéznek elő. Ezek az olykor kényszerpályának minősíthető tevékenységek az írói (később kultúrpolitikai, esetleg politikai) elit szerepvállalásával függnek össze.

A hetvenes évektől kezdődő, már valódi műveket létrehozó kárpátaljai irodalmiság a nyolcvanas években került szembe önmagával. A politika tartalmi elemként kezdett az egykori köteles ideológiából az író és befogadó közötti kapcsolat meghatározójává lenni. Már nem elidegenítette az alkotót, hanem a szerepvállalás módozata lett. Véleményem szerint ez a folyamat törvényszerűen ment végbe, és a nyolcvanas évek elejétől a kilencvenes évek végéig tartott – közvetlenül a rendszerváltás okozta sokkhatás előtt és után. Ezzel együtt jött létre egy „funkció-irodalom”, amely már nem a kisebbségi létet felvállaló közösségi történetiséget beszélt el, hanem az absztrakt módon értelmezhető személyes történetiség vázára az anyaországban kreált tévhiteket is adaptálva hozott létre dokumentumokat (itt főként a Forrás Stúdió képviselőire gondolok). E két tendencia vegyületeként került irodalmunkba az egyénien politizáló, kordokumentáló írás. A szerepcsere nemcsak az írásmódban, hanem a témaválasztásban és kötelességvállalásban is megfigyelhető. Bár az irodalom művelői olykor egymásra követ hányva véleményeztek és ítéletek (közelről a „jelentőseket”, távolról a „kezdőket”) a lényegi értékelés – irodalmilag – legtöbbször elmaradt.

Az alkotás immanens okokból válik a szerep függvényévé, az irodalmi értékítélet egy sajátos elkülönbözést mutat a többségi társadalomtól (az anyaország ezt a fajta értékbecslést mindenképpen történeti okokkal magyarázta). A provincializmus bélyege kötelezően került fel egészen a mostani időkig a második generációs írók műveire. Úgy kezdtek beszélni a kisebbségi lét alapvetéseiről, mint valamiféle betegségről, érzelmi determináltsággal, a Kovács Vilmos-i hagyaték iránti feltétlen kötődéssel. Az írói elit (ezen a színvonalas, semmiképpen sem dilettáns írókat értem kárpátaljai viszonylatban; kettős mérce?: alapjában véve elfogadom irodalmunk viszonylagos leértékelttségét) létrehozott egy olyan diskurzust, melyben érvényesülhettek a történelmi „legendák” (a malenykij robotra elhurcoltak számáról egyetlen monográfián belül is két, egymástól nagyságrendekkel eltérő adat található) egyéni valóságai. A tudományosságot, szerepet, irodalmi színvonalat, a kisebbségi lét szenvedéseit bemutatató szövegek írói a kilencvenes évek közepén kerülnek szembe önmagukkal. A megjelenő művekről nem jelennek meg objektív kritikák, a „provinciális elmaradottság” egyre inkább válik valósággá. [Jelen pillanatban Kárpátalját irodalmi téren két manifesztátum, az *Együtt* folyóirat,

és a Balla D. által készített internetes blog határozza meg (még ha utóbbit egy ember műveként kizárólag a saját életművéhez soroljuk, akkor is.)

A felvázolt problémák alapján megállapítható, hogy a „kisebbségi”, „kárpátaljai magyar irodalom” fogalmak jelentése az utóbi ötven évben is több változáson ment át. Kovács Vilmos regényének, vagy *A sätän fattyának* a jelentései a jelen szociális, multikulturális viszonyok közt elvesztek számunkra. Üzeneteik olyan folyosókon haladtak, melyek mára megszűntek, alapjaiban más szempontok szükségesegek feltárásukhoz. Valamint fontos kérdés, hogy egyáltalán milyen olvasói befogadási stratégiák alakultak ki az utóbbi két évtizedben; egyáltalán, az átlagban teljesítő, színvonalban viszont elmaradó alkotások hogyan épülnek be a már nem annyira ható nagytörténetiségi (Trianon stb.) és a még nem igazán érzékelhető önreflexív (posztmodern) diskurzusba?

Feltáratlan kérdés a befogadói szemszög alapos vizsgálata. Van-e kisebbségi olvasás, ha van kisebbségi írás? Hogyan legalizálja saját ítéletét az olvasó mondjuk Nagy Zoltán Mihálllyal vagy Kertész Imrével szemben? A posztindusztriális határzóna mennyiben változtat a beszédmódokon, hogyan, mikor válik fontossá a „magyar” mint megkülönböztető fogalom?

A méreteiben és jelentőségében viszonylag kicsiny kárpátaljai magyar irodalom struktúrája máig is feltáratlan. A kulturális, politikai és eszmei válság kiváltotta írói cselekvések és magatartás, a múltba tekintés, a múlt egyes eseményeinek idealisztikus (alaposan szelektált) felemlegetése kizárta a jelen alapos vizsgálatát. Nincs, vagy csak elhanyagolható a viszcacsatolás, nincs feldolgozva a kisebbségi olvasásmód elmélete.

HORVÁTH ATTILA

Felhasznált irodalom

Balla D. Károly: *KIS(ebbségi) magyar skizofrénia*. Galéria Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

Gilles Deleuze–Félix Ghuattari: *Mi a kissebbségi irodalom?* In: Ex Symposion, 2003, 44–45. szám.

Görömbei András: *Napjaink kisebbségi magyar irodalma*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.

Pál György: *A magyar irodalom Kárpátalján*. Szabolcs Téka Kiadó, Nyíregyháza, 1990.

Pomogáts Béla: *A nemzeti integráció és a kisebbségi helyzetbe szorított magyarok*. In: Pánsíp, 1993, 5. szám.